

”Vastenmieliset vieraat”

Pohjolan Työn suhtautuminen saksalaisiin Lapin sodan aikana

Oulun yliopisto

Historiatieteet

Historian kandidaatintutkielma

06.02.2019

Ilkka Räisänen

Sisällysluettelo

Johdanto	2
1. Pohjolan Työ ja sota-ajan sensuuri	6
1.1 Pohjolan Työ vuosina 1937–1944.....	6
1.2 Sensuurijärjestelmä vuosina 1939 – 1945	7
2. Lehdistön epävarmuuden aika: syyskuu 1944	11
2.1 Aselevon jälkeinen epätietoisuus.....	12
2.2 Saksa menettää kasvonsa.....	13
3. Kotimaan sota uutisointi hiljenee	16
3.1 Silminnäkijäläusunnnot pelastavat asiakadon.....	16
3.2 Asemasodan hiljaisuus ja sotatoimien päätös.....	17
Loppulause	20
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	22

Johdanto

Aihe, tutkimuskysymykset ja rajaukset

Tutkielmani aihe on sosiaalidemokraattisen sanomalehti Pohjolan Työn suhtautuminen saksalaisiin Lapin sodan aikana. Tutkin millä tapaa kansalaisille uutisoitiin entisen liittolaisen kanssa muuttuneista väleistä ja lopulta syttyneistä sotatoimista.

Pohjolan Työn tutkiminen on perusteltua, sillä sen levikkialueena toimivat erityisesti Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi, joissa saksalaissotilaiden lukumäärä oli merkittävin. Lehden lukijakunnalle saksalaisiin liittyvät aiheet olivat siis läheisiä ja suuri osa avoimista vihamielisyyksistä tapahtui lehden levikkialueen piirissä. Vahvasti vasemmistolaisena sanomalehtenä sen realistinen, ajoittain jopa vierastava suhtautuminen kansallissosialistisen Saksan kanssa käytyyn yhteistyöhön¹ on myös mielenkiintoinen tekijä tutkittaessa sen lähestymistapaa aiheeseen.

Tutkimustehtäväni pohjautuu yhteen pääkysymykseen: kuinka saksalaisiin liittyvästä toiminnasta Suomessa uutisoitiin syksyn 1944 ja sodan päättymisen välillä. Tutkielma myös vastaa alakysymyksiin: näkykö sanomalehden toimituksen oma poliittinen kanta sen sivuilla, sekä kuinka sotasensuuri vaikutti sanomalehden asialliseen sisältöön. Ajallisesti se rajautuu 1.9.1944 - 30.4.1945 väliselle ajalle. Syyskuun alussa Suomen diplomaattiset suhteet Saksan kanssa olivat yhä julkisesti ennallaan, mutta tämä muuttui, kun aselevon ja sittemmin välirauhat ehdot tulivat julki. Suomen hallitus katsoi sotatoimien päättyneen 27.4.1945, jolloin saksalaiset viimein poistuivat käsivarren Lapista.

¹ Kenttä 1987, 60.

Tutkimustilanne ja lähdeaineisto

Aiempaa tutkimusta, jossa tarkasteltaisiin erityisesti Pohjolan Työn suhtautumista saksalaisiin ei ole. Hyvin lähellä omaa aiheajautani on Tuomas Rimpiläisen Turun yliopistossa vuoden 2007 elokuussa julkaistu pro gradu -tutkielma *ASEVELJISTÄ LAPINPOLTTAJIKSI. Saksalaiset suomenkielisessä lehdistössä Lapin sodan aikana 1944–1945*, joka käsittelee asiaa samankaltaisesta näkökulmasta, mutta on mainittava, ettei Rimpiläinen käytä Pohjolan Työtä ollenkaan lähdeaineistossaan.

Primäärilähteeni ovat Pohjolan Työn kuudesti viikossa ilmestyneet julkaisut mainitsemani aikarajan sisällä. Tutkielmani kattavalta ajanjaksolta olen ottanut huomioon jokaisen saksalaisia tai heidän toimiaan Suomessa käsittelevät uutiset, artikkelit, kolumnit, pääkirjoitukset ja kuvat. Metodiniäni käytän laadullista tekstianalyysia, jonka pohjana on sanomalehdistöä koskeva historiankirjoitus. Aatteen takana seisovissa lehdessä on tietenkin otettava huomioon sen tilaajakunnan olevan poliittisesti samanhenkinen, joten lehden täytyi ensisijaisesti miellyttää heitä.²

Tärkeimmät osat tutkimuskirjallisuuttani ovat Risto Kentän vuonna 1987 kirjoittama Pohjolan Työn historiikki *50 vuotta painavaa sanaa: Pohjolan Työ 1937-1987*, joka toimii pääasiallisena tiedonlähteenä lehden historian osalta. Sotasensuuria koskevan alkuperäismateriaalin määrä on kohtuullisen vähäinen, sillä syksyllä 1944 sensuuriviranomaisten arkistoja tuhottiin.³ Jäljelle jääneitä sensuuriohjeita koskevissa kirjoituksissani viittaan niitä tutkineen Rimpiläiseen pro gradu -tutkielmaan.

Ulkopuolista, puolueettomampaa näkökantaa sensuurilaitoksen ja lehdistön suhteeseen etsin tutkija ja tietokirjailija Touko Perkon runsaasta aiheeseen liittyvästä materiaalista: vuonna 1971 valmistuneesta väitöskirjasta *Aseveljen kuva: suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944*, sekä häneen osuudestaan Leino-Kaukiaisien toimittamassa vuoden 1980

² Tommila, Salokangas 1998, 178

³ Jutikkala 1997, 5

teoksessa *Sensuuri ja sananvapaus Suomessa ja Suomen lehdistön historia: 3, Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle*.

Tutustun myös Lapin sotaa ja väestömme yhteiseloja saksalaisten kanssa koskeviin teoksiin saadakseni annettua mahdollisimman kattavan kokonaiskuvan kyseisenä aikana vallinneesta tilanteesta. Sotatoimien kulkua käsitellessäni tukeudun erityisesti Sampo Ahdon teokseen *Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945*, joka ilmestyi vuonna 1980. Saksalaisten keskuskaupunkina ja Pohjolan Työn kotipaikkana toimineen Oulun asemaan syvennyin 2005 ilmestyneeseen kirjaan *Oulu varuskuntakaupunkina* Matti Salon kirjoittaman luvun ”*Varuskunta ja yhteiskunta*” parissa.

Tutkimukseni voidaan luokitella osaksi viestintähistoriaa, johon liittyvät osaltaan myös puolue- ja sotahistoria. Viestintähistoria määritellään osaksi media- ja kulttuurihistorian kokonaisuutta, eli tiedotusvälineiden toimintaa tarkastellaan kulttuurisessa kontekstissa samanaikaisesti historian kanssa pitkittäin ja viestinnän muotojen kanssa poikittain.⁴ Lehden sisältöä tutkiessani lähdekriittinen näkökulma ei ole merkittävässä roolissa, vaan keskityn nimenomaan avaamaan sävyä millä Pohjolan Työssä ajan uutisointia kirjoitettiin.

Historiallista taustaa

Neuvostoliiton vastainen rintama hiljentyi 5.9.1944 ja sodan hävinneen Suomen aselepoehdoin kuuluu saada saksalaisjoukot poistumaan maasta 15.9. mennessä. Tämä oli äärimmäisen haastava tehtävä, sillä saksalaisotilaiden lukumäärä Suomessa tähän aikaan oli vielä yli 200 000 miestä,⁵ vaikkakin he olivat suostuvaisia poistumaan ilman vihamielisyyksiä, oli asetettu aikataulu heille liian vaativa.⁶ Toinen vetäytymistä hankaloittava

⁴ Vuorio 2009, 11

⁵ Junila 2000, 68.

⁶ Ahto 1980, 21. Kulju 2013, 44-45.

seikka oli Hitlerin halu pitää hallussaan Petsamon nikkeli-kaivosten alue, joka oli rauhansopimuksessa siirtynyt Neuvostoliiton puolelle rajaa.⁷

Lapin sota oli Suomen väestölle monin tavoin erilainen verrattuna Neuvostoliittoa vastaan käytyyn selviytymiskamppailuun, sillä selkeän vihollisen sijaan vanha liittolaisvaltio Saksa muuttui nopeasti viholliseksi, ja monien suomalaisväestön kanssa tiiviissä yhteiselossa olleet saksalaiset oli nyt ajettava pois maasta viipymättä. Puna-armeijaa vastaan käytyjen taisteluiden aikana ei siviiliväestö joutunut itse osaksi sotatoimia, mutta nyt kokonaiset kaupungit ihmisineen joutuivat vieraan vallan miehityksen alle ja ajoittain myös niiden väestö taisteluiden keskelle.

⁷ Ahto 1980, 18-20. Kulju 2013, 44-45.

1. Pohjolan Työ ja sota-ajan sensuuri

1.1 Pohjolan Työ 1937–1944

Pohjolan Työ sai alkunsa Pohjois-Suomen sosiaalidemokraattien ja maltillisten kommunistien yhteistyön tuloksena. Kommunistien mukanaolosta huolimatta lehdellä oli sosiaalidemokraattinen johto ja julkikuva, avoimen kommunististen järjestöjen ollessa laittomia sen ajan Suomessa.⁸ Sanomalehden osakkeenomistajista suurimpia olivat SDP (250 osaketta), Oulun sosiaalidemokraattinen Työväenyhdistys (200 osaketta) ja Kemin Työväenyhdistys (100 osaketta), muut omistajat pitivät hallussaan yhteensä 117 omistusosuutta.⁹

Ensimmäisessä näytenumerossaan 27.11.1937 julkisti lehti keskeisen sanomansa: pohjolan työväen oli kokoonnuttava yhteen taistellakseen oikeuksiensa ja kansanvallan puolesta. Sitä luonnehdittiin manifestiksi koko pohjoisen työtätekevälle kansalle.¹⁰ Säännöllisesti lehti alkoi ilmestyä vuoden 1938 alusta ja sen arvioitu n. 4000 tilaajan alkulevikki ylitti odotukset: lehteä luettiin aina Pohjanmaalta Petsamoon asti. Lehden Neuvostoliittoa kritisoiva sävy aiheutti eripuraa sen kommunistiosakkaiden keskuudessa. Päätoimittaja Kusti Kaukovaara halusi kuitenkin pitää realistisen sävyn, oli kyseessä sitten aatteellisesti miten yhtenevä uutisenaihe tahansa.¹¹

Sotavuosien aikaan lupaavasti aloittanut lehti kohtasi taloudellisia ongelmia ja henkilöstöstä oli pulaa.¹² Lehden työntekijöiden ja omistajien keskuudessa oli myös paljon eripuraa sisällön ideologisesta sisällöstä ja sen yleisestä laadukkuudesta.¹³ Hyökkäyssotaan liian kriittisesti suhtautunut Kaukovaara erotettiin päätoimittajan roolistaan loppuvuodesta 1942 ja hänen tilalleen nousi Toivo Nykänen, jota luonnehdittiin ”sanomalehtimieheksi henkeen ja

⁸ Perko 1987, 28.

⁹ Kenttä 1987, 41.

¹⁰ Kenttä 1987, 33.

¹¹ Kenttä 1987, 41.

¹² Kenttä 1987, 42-43, 48-49.

¹³ Kenttä 1987, 47, 52-53.

vereen”. Vaikeuksien takia lehdessä jouduttiin ajoittain julkaisemaan vanhoja tai muiden uutistoimistojen uutisia.¹⁴

Pohjolan Työn toimitus valitteli sensuurin kielteistä vaikutusta lehden toimintakykyyn jo talvisodan alkaessa 1939,¹⁵ eikä tilanne todellakaan helpottunut sen päättymisen jälkeen. Saksalaisten kanssa 1941 aloitettu yhteistyö oli vasemmistomedialelle hankala aihe ja siihen suhtauduttiinkin skeptisesti, ajatus Saksan mahdollisesta häviöstä levisi sosiaalidemokraattien keskuudessa jo joulukuussa 1941 Yhdysvaltojen liittyessä sotaan. Liittolaissuhteen korostamista vältettiin ja painotettiin tilanteessa oltavan vain ”tosiolojen pakosta”.¹⁶ Voisikin siis kuvitella, että asevelisuhteen purkautuminen ei aiheuttanut merkittävää surua lehden toimituksessa, toisin kuin joissain äärioikeistoa edustavissa julkaisuissa. Hankaluuksistaan huolimatta selvisi lehti sodan aikana kuitenkin yllättävän hyvin ja pystyi jopa laajentamaan uutistarjontaansa paikallisasioista myös viihde- ja ulkomaan uutisiin.¹⁷

1.2 Sensuurijärjestelmä vuosina 1939–1945

Sodan aikaan joukkotiedotusvälineet nousevat suureen arvoon, sillä ne ovat kotirintaman siviilien pääasiallinen keino pysyä ajan tasalla maata koskevasta tilanteesta, ollen näin osaltaan vastuussa kotirintaman moraalista. Ei olekaan siis yllättävää, että Suomenkin kaltaisessa demokraattisessa maassa vallitsivat sensuurilait. Sensuuri ei rajoitu vain lehdistöön vaan koskee jokaista tarjolla olevaa tiedonlähdettä, mutta tämän tutkimuksen tapauksessa keskityn yksinomaan lehdistön toimintaan vaikuttaneeseen sensuuriin. Valtiovallankin rohkaisema itesesensuuri, tai vaihtoehtoisesti ”viisaus, vastuu ja realismi”, on tietenkin myös ollut vaikuttava tekijä, mutta sen laajuutta on hankala määritellä.

¹⁴ Kenttä 1987, 52-53.

¹⁵ Kenttä 1987, 45.

¹⁶ Kenttä 1987, 60.

¹⁷ Kenttä 1987, 60.

Kokonaisuudessaan voi kuitenkin sanoa Suomen lehdistön suhtautuneen ymmärtävästi tiukentuneeseen ilmaisuvapauteen.¹⁸

Talvisodan alkaessa Suomen hallitus oli ottanut käyttöön väliaikaisen lain, jonka mukaan sensuuri oli sallittua sodan kaltaisen poikkeustilan aikaan. Se oli perujaan vuoden 1930 sotatilalaista ja sitä vahvistamaan oli säädetty vuoden 1939 lokakuussa tasavallan suojelulaki, jonka turvin kansalaisvapauksia kyettiin rajoittamaan. Tämä väliaikainen poikkeustila pysyi virallisesti voimassa aina vuoden 1945 loppuun asti, kahden lainuudistuksen turvin.¹⁹ Lain mukaan kaikki Suomessa julkistettava tiedotusmateriaali joutui läpikäymään ennakkotarkistuksen ja viestintävälineet asetettiin myös viranomaisten valvonnan alaisiksi.²⁰ Talvisodan aikaan sensuuri säilyi verrattain maltillisena ja oli keskittynyt miltei ainoastaan sotatapahtumia koskevien uutisten tarkastukseen; maatamme kohtaan oli kohdistunut oikeudettomaksi koettu hyökkäys, eikä esimerkiksi hallituksen sotapolitiikkaa koettu tarvitsevan perustella erikseen kansalaisille, vaan maassa vallitsi kokonaisvaltainen vastarinnan henki yhteistä vihollista kohtaan.²¹

Talvisodan päättäneet ehdot olivat kuitenkin raskaat ja sodanjälkeisessä Suomessa elettiin jatkuvan miehityksen pelon alla. Vuoden 1940 huhtikuussa asetettiin pannaan valtiojohdon arvostelu tiedotusvälineissä ja yhtenäisyyden rakoillessa paineen alla asetettiin julkista keskustelua valvomaan sisäministeriön alainen tiedotustoiminnan tarkastusvirasto.²² Tämä oli kuitenkin vain väliaikainen ratkaisu ja Saksan operaatio Barbarossan alkaessa 22. kesäkuuta 1941 perustettiin noin tuhat ihmistä työllistävä valtion tiedotuslaitos (VTL), jotta kaikki informaatiovalvonta saatettaisiin keskittää yhden tahon alle.²³ Tämä viimeistään teki nimellisesti demokraattisten

¹⁸ Perko 1988, 129.

¹⁹ Perko 1988, 18.

²⁰ Perko 1988, 19–20.

²¹ Perko 1980, 132.

²² Perko 1980, 132.

²³ Perko 1980, 133.

perussääntöjen mukaan toimivan Suomen poliittisesta sananvapaudesta rajoitettua, kun sensuuri toimi tiukasti hallituksen asettaman linjan mukaisesti.

VTL:n hallintorakenne tehtiin armeijan mallin mukaan, henkilöstö valittiin kuitenkin pääasiassa siviiliammatin perusteella.²⁴ Akateeminen koulutus ja esimerkiksi opettaja- tai toimittajatausta olivat yleisiä työntekijöiden keskuudessa.²⁵ Uutissisällön tarkastuksen lisäksi se julkaisi myös omia tiedonantojaan, joita sanomalehdet saattoivat käyttää uutislähteenään.²⁶ Sisällöltään ne olivat asiapitoisia, mutta tiedot olivat hyvin valikoituja. Sanomalehdet olivat tietoisia VTL:n antamasta väritetystä totuudesta, mutta rajallisten tiedonlähteiden vuoksi erityisesti pienemmät sanomalehdet turvautuivat sen julkaisemaan materiaaliin usein. VTL:n ja julkaisijoiden välillä vallitsi epävirallinen ns. ”herrasmiessopimus”, jonka mukaan uutisten alkuperäislähteen paljastaminen oli kiellettyä.²⁷

Sotavuosien kuluessa täydellisen sensuurin ylläpito oli kuitenkin huomattavan hankalaa. Suomessa oli vahva sananvapauden perinne ja lehdistö halusi pitää kiinni oikeuksistaan. VTL:n tarkastusjaostossa toimi 70 sensoria ja he joutuivat tarkastamaan kuukausittain keskimäärin 30000 – 35000 lehtiartikkelia,²⁸ joten tehtävää voidaan pitää liki mahdottomana. VTL:n palveluksessa toiminut Eino Jutikkala uskoo Suomen sensuurilinjan olleen toteutukseltaan löyhin, ainakin sotaan osallistuneista Euroopan maista.²⁹ Saksan aseveljenä Suomi joutui kuitenkin suodattamaan uutisiaan usein Berliinin toiveiden mukaisesti, mutta läntisiä tai jopa neuvostoliittolaisia uutismedioita myös käytettiin.³⁰ Saksa koki tämän niin ongelmalliseksi, että esimerkiksi Normandian maihinnousua koskeneen länsiliittoutuneiden tiedotuksiin pohjautuneen uutisoinnin seurauksena se väliaikaisesti pysäytti elintärkeät viljatoimitukset Suomeen.³¹

²⁴ Perko 1980, 133.

²⁵ Perko 1971, 52.

²⁶ Perko 1980, 137.

²⁷ Jutikkala 1997, 42-43.

²⁸ Perko 1971, 52-53.

²⁹ Jutikkala 1997, 55.

³⁰ Perko 1980, 141-142.

³¹ Perko 1988, 38-39.

Suurin osa sensorien työstä olikin liittynyt juuri Saksaa koskeviin uutisiin.³² Aseveljeyden purkautuessa kevennettiin sensuurisäännöksiä ja VTL:n henkilöstöä reilusti vähennettiin. Ero on nähtävissä helposti vertaillen vuoden 1944 elo- ja syyskuun jaettujen ennakkotarkastusohjeiden määrää: elokuussa niitä jaettiin 99 kappaletta, kun taas syyskuussa yhteismäärä oli enää 55, ja määrä pieneni yhä vuoden loppua kohden.³³ Vuoteen 1945 tultaessa Pohjolan Työn kaltaisten paikallislehtien tarkastuksesta oli luovuttu miltei kokonaan.³⁴

Lapin sodan aikaan tultaessa sensuurilinja olikin kokonaiskuvassa siis löystynyt huomattavasti. Tämä oli seurausta helpottuneesta diplomaattisesta tilanteesta ja resurssien hupenemisesta, mutta entistä liittolaista koskenut uutisointi oli yhä kipupiste. Saksalaisten vetäytymisen toivottiin säilyvän rauhanomaisena, vaikka Neuvostoliiton sanelemasta aikataulusta kiinni pitäminen osoittautuisikin mahdottomaksi. Vuoden 1945 alussa valtion tiedotuslaitos (VTL) organisoitiin uudelleen valtioneuvoston tiedotuskeskukseksi (VTK), mutta tällä ei ollut merkittävää vaikutusta sen toimintaan.³⁵

³² Perko 1988, 32.

³³ Perko 1971, 53.

³⁴ Rimpiläinen 2007, 67.

³⁵ Rimpiläinen 2007, 32.

2. Lehdistön epävarmuuden aika: syyskuu 1944

Neuvostoliiton asettaessa huomionsa saksalaisten ratkaisevaan lyömiseen ennen länsiliittoutuneita, tarjosi se syyskuun 1944 alussa Suomelle pelättyä edullisempia rauhanehdot. Nämä rauhanehdot Suomen hallitus kykeni viimein hyväksymään, toistaiseksi turvaten maan itsenäisyyden. Ehtojen mukaisesti Suomen eduskunta päätti suhteiden katkaisemisesta Saksaan 2. syyskuuta 1944.³⁶ Heti seuraavana päivänä jaettiin tiedotusvälineille ohjeistus, että negatiivinen uutisointi maassa olevista saksalaisista oli kielletty. Muukin Saksaa koskeva uutisointi oli syytä olla maltillista ja harkittua, sillä ei haluttu antaa mitään syytä mahdollisiin vihamielisyyksiin entisten aseveljien kanssa. Kyseisestä aseveljeydestä ei ollut myöskään syytä puhua missään muussa kuin sotilaallisessa kontekstissa. VTL piti tiukasti huolen, ettei tästä linjasta poikettu.³⁷

Suomen tavoin Saksa halusi alun perin hoitaa tilanteen mahdollisimman hienovaraisesti. Hitlerin suorien käskyjen mukaan suomalaisia oli syytä kohdella kunnioittavasti, sillä Saksalla ei ollut ahdingossaan varaa avata enää uutta rintamaa. Kaikenkaltainen ryöstely ja sopimaton tuhoaminen oli ankarasti kielletty. Tiedustelutietojen mukaan saksalaisen komentaja kenraalileversti Rendulicin kerrottiin jopa ammuttaneen palkitun ilmavoimien kapteenin pienimuotoisesta näpistelystä.³⁸ Saksan 20. vuoristoarmeijan esikunnan kanssa tehtiin 11.9. salainen sopimus rauhanomaisesta vetäytymisestä, jossa suomalaiset "valtaisivat" saksalaisilta alueita sitä mukaa, kun he onnistuivat sieltä poistumaan. Tätä "syysmanöövereiksi" kutsuttua eräänlaisen valesodan ajanjaksoa kesti 15.–27.9. jona aikana Pohjois-Suomessa ihmishenkien menetykset ja aineelliset tuhot pidettiin minimissä.³⁹

³⁶ Ahto 1980, 57-59.

³⁷ Rimpiläinen 2007, 33.

³⁸ Ahto 1980, 78.

³⁹ Ahto 1980, 109. Kulju 2013, 60, 64.

2.1 Aselevon jälkeinen epätietoisuus

Syyskuun 3. päivänä Pohjolan Työ ilmoittaa Suomen hyväksyneen Neuvostoliiton rauhanehdot Suomen ja sen ”kanssasotijan” Saksan sotilaallisen tilanteen muututtua kesän 1944 aikana. Otsikko jo avoimesti ilmoittaa hallituksen pyytäneen saksalaisjoukkoja poistumaan maasta seuraavan kahden viikon kuluessa. On huomattavaa, että lehti näkee sodasta irtautumisen pakollisena sen takia, ettei Saksa enää kykene Suomea suojelemaan sen menetettyä Suomenlahden etelärannan hallinnan. Suomen omasta ahdingosta ei puhuta, vaan syntyy kuva, että Saksan heikkous on irtautumisemme pakottavana syynä. Saksan hylättyä pyynnöt sotilaallisen tuen lisäämisestä Kannaksen rintaman murtumisen jälkeen, oli lehden mielestä selvää suhteemme perustuneen vain ”sotilaallisten asioiden sen hetkiseen yhteisyyteen vailla mitään poliittista sitoumusta”.⁴⁰ Näin onnistuttiin välttämään kuvaa varsinaisen liittolaisen hylkäämisestä kummankaan puolen toimesta.

Syyskuun 5. päivänä ilmoitetaan diplomaattisten suhteiden katkenneen Saksan kanssa jo syyskuun 2. päivän iltana. Saksalaisten painotetaan varautuneen tilanteeseen jo etukäteen, ja sen sanotaan ottaneen tieto hillitysti vastaan. Suomen muuttunutta tilannetta käsittelevä pitkä pääkirjoitus mainitsee saksalaiset vain ohimennen, otaksuen heidän vetävän joukkonsa nopeasti omien ydinalueidensa suojelun osaksi.⁴¹ Seuraavan päivän lehdessä kerrotaan, että puolueettomien ruotsalaistenkin mielestä Suomi on hoitanut hankalan diplomaattisen tilanteen kunniallisesti ja toiveikkaasti uskotaan, että saksalaiset haluavat toimia asiassa suomalaisten veroisesti.⁴²

Seuraavan kymmenen päivän aikana Suomen ja Saksan keskinäistä tilannetta kuvaavia uutisia ei lehdessä esiinny ainuttakaan. Syy on todennäköisesti saksalaisten kaikessa hiljaisuudessa tapahtuvasta rauhanomaisesta evakuoinnista lehden levikkialueella. Suomessa tähän ei haluttu kiinnittää missään nimessä Neuvostoliiton huomiota, joka oli vaatinut

⁴⁰ PT 3.9.1944.

⁴¹ ”Uusi tilanne” pk. PT 5.9.1944.

⁴² PT 6.9.1944.

saksalaisten välitöntä ulosajoa tarvittaessa väkivalloin. Hiljaisuuden turvin esimerkiksi Pohjolan Työn kotikaupunki Oulu saatiin tyhjennettyä saksalaisista edullisin ehdoin ja jopa paikallisen siviiliväestön avustamana.⁴³ Tämänkaltaisesta merkittävästä alueellisen tilanteen kehittymisestä ei lehti kuitenkaan mainitse sanallakaan.

Rimpiläisen tutkimuksessa esiintyneet eteläisemmät sanomalehdet ovat mainitulla ajanjaksolla käyneet sivuillaan kevyttä spekulatiota saksalaisten poistumisajankohdan pitävyydestä, mutta mitään varsinaista uutisointia saksalaisten vetäytymisen tilasta ei mainita olleen.⁴⁴ VTL:n toiveiden mukaisesti Pohjolan Työkään ei minkäänlaista omaa analyysia tilanteesta lähde muodostamaan, vaan pitää uutisoinnin kuivan asiallisena. Todellinen muutos lehdistön asenteissa tapahtuu vasta Suursaaren maihinnousun myötä.

2.2 Saksa menettää kasvonsa

Vaikka tilanne pohjoisessa säilyi yhä rauhallisena, antoi Saksan sodanjohto käskyn Suomenlahden pohjukassa sijaitsevan Suursaaren haltuunotosta, sen strategisen tärkeyden vuoksi. Suursaari oli aselevon myötä tarkoitus luovuttaa Neuvostoliitolle, joten saksalaiset eivät uskoneet suomalaisten haluavan sitä puolustaa ja luottivat, että sitä puolustavat joukot poistuisivat pyydettyä paikalta. Tämä oli kuitenkin virheellinen arvio ja suomalaiset aseellisesti torjuivat saksalaisten 15.9. aamulla tapahtuneen valtausyrityksen, aiheuttaen samalla valtaisan diplomaattisen tappion saksalaisille. Tämä antoi Suomelle myös pätevän syyn mahdollisiin sotilaallisiin toimiin saksalaisia vastaan, mikäli tilanne tulisi sitä vaatimaan.⁴⁵

Uutiset epäonnistuneesta maihinnoususta ehtivät sanomalehtien sivuille seuraavaksi päiväksi ja ne vastaanotettiin hyvin asiakeskeiseen sävyyn. Samana päivänä uutisoitiin myös Porin lentokentällä tapahtuneista tuhotöistä

⁴³ Salo 2005, 373.

⁴⁴ Rimpiläinen 2007, 40-42.

⁴⁵ Kallioniemi 1989, 44-46. Kulju 2013, 51-52.

ja suomalaisella aluksella nousseesta saksalaisten kapinasta. Nämä asiat kuitattiin muutamalla virkkeellä, eikä saksalaisten sodan avausta kohdattu suurella kauhulla.⁴⁶ Ei edes 17. syyskuuta saapuneet uutiset pohjoisessa tapahtuneista talonpoltoista saaneet Pohjolan Työn toimitusta ottamaan kantaa saksalaisten toimia koskien.⁴⁷ Alueen juuri käynnissä ollut saksalaisevakuointi⁴⁸ voi olla syynä tälle hiljaisuudelle.

Viimein 19. syyskuuta on lehden pääkirjoitus otsikoitu koskevan ”saksalaisten viimeisimpiä edesottamuksia”. Tekstissä osoitetaan valtaisa pettymys saksalaisten valitsemaa menettelytapaa kohtaan, tuomiten erityisesti siviilikotien tuhoamisen ja suomalaisten naisten mukanaan ”viemisen”. Tekstin sävy on erittäin terävä saksalaisia kohtaan ja ajan hengen mukaan heistä yritetään selvästi ottaa mahdollisimman paljon etäisyyttä.⁴⁹

Heidän sodanpäämääränsä ja poliittinen maailmankatsomuksensa ovat olleet meille aina vieraita, siitä täällä on oltu aina tietoisia, vaikka olemmekin joutuneet olemaan eräänlaisessa aseveljeydessä yhteistä vastustajaa vastaan.⁵⁰

Pohjolan Työn ideologinen eroavuus kansallissosialismista tulee nyt näkyvästi esille myös sen mielipideosaston *Pohjalaiset pohtivat* – yleisökirjoituksessa, jonka aiheet yleensä keskittyvät sosiaalidemokraattien oman toiminnan ympärille. Syyskuun 20. päivän kirjoituksessaan nimimerkki ”Torni-Mikko” haukkuu Saksan natsijohdon amatöörimäiseksi ja tarpeettoman julmaksi, nostaen esille jopa keskityslaireilla tapahtuvat surmatyöt. Pohjolan Työn tilaajakunnan kaltaisten työväenluokan edustajien hän ei usko koskaan kykenevän unohtaa mitä paha natsismi ja fasismi ovat maailmassa saaneet aikaan.⁵¹

⁴⁶ PT 16.9.1944.

⁴⁷ PT 17.9.1944.

⁴⁸ Ahto 1980, 100.

⁴⁹ ”Saksalaisten viimeisimpiä edesottamuksia” pk. PT 19.9.1944.

⁵⁰ PT 19.9.1944.

⁵¹ Torni-Mikko, Pohjalaiset pohtii (pak.) PT 20.9.1944.

Sotatoimia kuvaavat uutiset säilyvät yhä tuttuun tapaan suppeina ja koruttomina, mutta sanan säilä on selvästi vapaampi, eikä lehti pidättäydy näyttämästä asennettaan. Silmäänpistävin uutinen löytyy 26.9. keskiaukeamalta, kun saksalaisten tuhotöitä kuvataan koko Pohjois-Suomea riivaaviksi ”hunnien riehujaisiksi”.⁵² Samalla linjalla jatkaa seuraavan päivän *Pohjolaiset pohtivat* -yleisökirjoituksessa nimimerkki ”Arto”, joka julistaa saksalaisten toimia vuosia puolustaneet henkilöt ”kerettiläisiksi” sekä saksalaiset itsensä ”luteiksi” ja ”hunnituholaisiksi”.⁵³

Saksalaiskritiikkiä koskevan sensuurikiellon yli päästyään Pohjolan Työn voidaankin sanoa surutta ilmaisseen ideologista sanomaansa, luultavasti vuosien patoutumisen jälkeen. Lehden omien artikkelien sijaan yleisökolumneissa saksalaisvastaisuus pääsee parhaiten esille, mutta ovathan nekin toki lehden toimituksen itsensä julkaisuun hyväksymiä. Se on jo paljon vahvaan itsesensuuriin rohkaisseessa Suomessa ja kieli lehden halusta vedota alkuperäiseen, voimakkaan vasemmistolaiseen kohdepiiriinsä.

⁵² PT 26.9.1944.

⁵³ Arto, Pohjalaiset pohtii (pak.) PT 27.9.1944.

3. Kotimaan sotautisointi hiljenee

Syyskuun loppua kohden alkoi Neuvostoliiton kärsivällisyys olla koetuksella. Määrätty takaraja saksalaisten poistumiselle oli ohitettu aikaa sitten, eivätkä suomalaiset olleet osoittaneet oma-aloitteisuutta saksalaisten häätämisen suhteen.⁵⁴ Suunnitelmia mahdollista maihinnousua varten saksalaisten selustaan alettiin valmistella ja monien vaiheiden jälkeen kohteeksi valikoitui Tornion kaupunki. Valvontakomission painostuksen vuoksi teki syyskuun 30. päivä Mannerheim pyynnön pohjoisen armeijakuntansa komentajalle Hjalmar Siilasvuolle ”näyttävästä teosta” joka tynnyttäisi itänaapurimme hermoja. Mannerheimin onneksi Siilasvuo vastasi operaation olevan valmis käynnistymään jo seuraavana aamuna.⁵⁵

3.1 Silminnäkijälausunnot pelastavat asiakadon

Uutiset maihinnoususta ehtivät Pohjolan Työn kanteen vasta hyökkäystä seuranneena päivänä 2.10. jonka jälkeen taistelutapahtumista uutisoidaan tiiviisti, mutta selvästi vain virallisten tiedonantojen pohjalta. Uuden uutismateriaalin tuottamisen ongelmat tulevat esiin esimerkiksi lokakuun 4. päivän numerossa, jonka ”Sota pohjoisessa” otsikolla oleva uutinen on sisällöltään miltei sama teksti uudelleen muotoiltuna, kuin syyskuun 17. päivän pääkirjoitus tai aiemmin mainitsemani *Pohjalaiset pohtivat* - yleisökirjoitukset. Saksalaisten petturimaiseksi nähtyä toimintaa tuomitaan yleisellä tasolla, mutta mitään uusia yksityiskohtia ei anneta.⁵⁶

Mielenkiintoisinta taistelukuvausten antia ovat ehdottomasti paikallisten silminnäkijöiden lausunnot, jotka yksityiskohtaisesti kertovat esimerkiksi saksalaisten ”häikäilemättömästä” panttivankien teloituksesta Tornion taistelujen aikana.⁵⁷ Samankaltaista dramatiikkaa tarjoaa kemiläisen Sylvi

⁵⁴ Ahto 1980, 140.

⁵⁵ Kallioniemi 1989, 82.

⁵⁶ PT 4.10.1944.

⁵⁷ PT 6.10.1944.

Kettusen 11.10. julkaistu etusivun haastattelu hänen kokemuksistaan taistelujen keskellä. Tapahtumarikkaat kertomukset metsien ja kellarien kautta tapahtuneista pakoretkistä herättävät lukijan mielenkiinnon aivan eri tavalla, kuin päämajan tiedoksiantojen pohjalta kirjoitetut persoonattomat uutiset.

Seuraavat Pohjolan Työn omaa linjaa esiin tuovat uutiset liittyvätkin Rovaniemen valtauksen jälkeiseen hävitykseen. Jälleen esiin nousevan nimimerkki ”Torni-Mikon” kolumnissa iloitaan Rovaniemen vapautusta, mutta kauhistellaan sitä tuhoa mitä ”herrakansan shampioonit” olivat tavallisen kansan keskuuteen kylväneet.⁵⁸ Seuraavalla viikolla lehden reporteri pääseekin paikallisen kauppiaan ohjaamalle kierrokselle poltetun Rovaniemen keskustaan, jonka vaurioista hän antaa tarkan kuvauksen. Artikkelissa ei kuitenkaan jättäydytä tuskailemaan menetyksiä, vaan keskitytään siihen mitä jäi jäljelle ja miten jälleenrakennussuunnitelmat etenevät. Saksalaisia ei mainita edes nimeltä.⁵⁹

3.2 Asemasodan hiljaisuus ja sotatoimien päätös

Viimeiset Lapin sodan varsinaiset taistelut käytiin jo 26.-30. lokakuuta 1944 Muonion seudulla. Tämän jälkeen saksalaiset vetäytyivät vahvasti linnoitettuihin Sturmbock-linjan aseemiinsa käsivarren Lapissa. Näiden asemien valtaamiseen ei suomalaisilla riittänyt enää miesvoimaa, saati innostusta ja tästä edespäin sotatoimet tarkoittivat käytännössä tiedustelupartioiden välisiä kahakoita, mutta se oli tarpeeksi tyydyttämään Neuvostoliiton vaatimukset.⁶⁰

Pohjolan Työn sivuilla tämä näkyy selvästi lehden kotimaan fokuksen siirtymisenä sodankäynnin ulkopuolisiin asioihin, keskittyen rooliinsa paikallis- ja puoluelehtenä. Vuosien jatkuvan sotakirjoittelun jälkeen ei liene ihmeäkään, että lehti keskittyy kotimaan tulevaisuudennäkymiin. Ulkomaan

⁵⁸ Torni-Mikko, Pohjalaiset pohtii (pak.) PT 18.10.1944.

⁵⁹ PT 27.10.1944.

⁶⁰ Ahto 1980, 294-295.

uutisissa sota on tietenkin yhä hyvin vahvasti läsnä. Lapin tilanteesta viralliset tiedonannot välitetään eteenpäin, mutta yksityiskohtaisista uutisista silti puuttuu tulinen paatos, mitä syys-lokakuun aikana lehdessä esiintyi. Ainoa poikkeus on 5.11. pääkirjoitus ”Natsismin hautausaatto” jossa ylistetään suomalaisten joukkojemme osallisuutta ”tuskallisessa, mutta välttämättömässä tehtävässä tunkea fanaattiset natsilaumat kohti itse kaivamaansa kuoppaa.”⁶¹ Tässä vaiheessa saksalaisista ei näy edes mainintaa entisinä aseveljinä, vaan heidät kuvataan ihmiskunnan suurimpana vihollisena.

Pohjalaiset pohtivat -kolumni säilyttää asemansa johtavana natsi-ideologian vastaisten kirjoitusten julkaisukanavana. Värikkääseen tyyliinsä ”Torni-Mikko” ihmettelee ihmisten sokeutta, kun he luottivat vuosia aiemmin Hitleriin ja kuvailee miestä seuraavalla tavalla:

Nyt monet jostain jotakin ymmärtävät saattavatpa itseltäänkin kysäistä: kuinka olenkaan voinut niin sokea olla! Kun tietää, että Hitler on saksalaisen natsismin henkinen isä ja nykyinenkin lipunkantaja ja kun muistaa, miten hirvittävään onnettomuuteen natsismi on Euroopan ja koko maailmankin syytänyt niin eipä ihmettele, vaikka moni saattaisikin pitää häntä nyt antikristuksena taikka itsenään pääpaholaisena.⁶²

Lehtiä tarkemmin lukematta voisi vuodenvaihteen jälkeen luulla, ettei Suomi laisinkaan ole enää itse osana sotaa. Aiheita kiinnostaviin uutistarinoihin ei Lapin sodan pohjalta tuntunut löytyvän ja sodasta palautuvassa kotimaassa riitti selviteltävää siviilielämänkin puolella. Maaliskuun 4. päivänä virallisesti vahvistetaan Suomen olevan olleen sotatilassa Saksaa vastaan 15.9.1944 tapahtuneen Suursaaren maihinnousun jälkeen,⁶³ mutta huomattavasti dramaattisemmat sota-uutiset löytyvät jo Saksan rajojen sisällä raivoavasta tulimyrskystä. Uutiset natsien kuolinkamppailusta Berliinin sydämessä saavat Torni-Mikon vielä palaamaan maasta poistuvaan entiseen ystäväkansaamme:

⁶¹ ”Natsismin hautausaatto” pk. PT 5.11.1944.

⁶² Torni-Mikko, *Pohjalaiset pohtii* (pak.) PT 17.12.1944.

⁶³ PT 4.3.1945.

Historia ei taida tuntea kansakuntaa, joka olisi antanut niin perusteellisesti pettää itsensä, juovuttaa ja sumentaa järkensä ja joka saisi tuosta tyhmyydestään maksaa koko kansana niin kalliin hinnan, kuin nyt saksalaisilla on edessä.⁶⁴

Sotatoimien suomalaiset katsoivat päättyneen 27.4.1945, kun viimeisetkin saksalaisjoukot poistuivat käsivarren Lapista ja kolmen valtakunnan rajapyykille saatiin nostettua Suomen leijonalippu.⁶⁵ Tämä tieto otettiin Pohjolan Työnkin sivuilla ilolla vastaan, mutta todellinen osallisuutemme sodassa oli tuntunut päättyneen jo aikapäiviä sitten. Euroopassa jatkuvien taistelujen puolesta vielä tunnettiin kuitenkin suurta surua, joka tuntui palstatilassa ylittävän kotimaiset ilouutiset. Tanskassa ja Norjassa sijaitseviin vielä merkittäviä määriä saksalaisia, joiden pelättiin viime teokseen vielä ”polttavan ja raiskaavan kaiken” samoin kuin olivat lehden mukaan Suomessa tehneet.⁶⁶

⁶⁴ Torni-Mikko, Pohjalaiset pohtii (pak.) PT 25.4.1945.

⁶⁵ Kulju 2013, 340-341.

⁶⁶ PT 28.4.1945.

Loppulause

Tutkielmani tarkoitus oli selvittää sosiaalidemokraattisen sanomalehti Pohjolan Työn suhtautumista saksalaisiin Lapin sodan aikana. Tarkastellessa sen asennetta entisen aseveljen kanssa syntyneeseen selkkaukseen on helposti nähtävissä, ettei kansallissosialistinen Saksa koskaan ollut lehden toimituksen mieleinen valtio. Se ei ollut sitä yhteiseen liittoon astuessamme, eikä todella sen päätyttyäkään. Maiden diplomaattisten suhteiden purkautuessa oli Pohjolan Työn lähestymistapa aiheeseen varsin varovainen. Osittain tämä johtui tiukasta sensuurista, mutta myös Suomessa, mukaan lukien sen kotikaupungissakin majailevien saksalaisjoukkojen provosoinnin pelosta. Varsinainen aatteellinen herääminen lehden sivuilla nähdäänkin vasta saksalaisten vetäytyttyä silloisen Lapin läänin alueelle, vaikka heidän toimistaan varsin murheellisia uutisia oli kuultu jo tätä aiemmin. Sodan alkuviikkojen jälkeen lehti käänsi kotimaan uutisten huomion enenevässä määrin maan jälleenrakennukseen pitkien sotareportaasien sijaan.

On tärkeää huomioida, miten saksalaiset omalla toiminnallaan aiheutti niin mittavan asennemuutoksen heitä kohtaan. Heidän aggressiivistien toimiensa seurauksena aiempien vuosien saksalaisystävällisen sensuurin aikana patoutunut turhautuneisuus pääsi viimein purkautumaan. Sotauutiset itsessään olivat melko niukassa ja niistä kirjoittelu oli sitäkin valvotumpaa, mutta avoimen vasemmistolainen lehti sai nyt viimein surutta julistaa ideologista sanomaansa. Sen pääkirjoitukset, ja eritoten sen takakanteen näkyvästi asetettu *Pohjalaiset pohtii*-yleisökirjoitus olivat toistuvasti hyvin saksalaiskriittisiä, painottaen aina natsismin ja fasismin ihmismielen turmelevaa vaikutusta. Nämä lehden poliittiseen agendaan nojaavat artikkelit pelastivat sen usein varsinaiselta asiakadolta Suomen ja Saksan keskinäistä tilannetta käsittelevien uutisten suhteen. Mitä luultavimmin olivat ne myös juuri sen kaltaisia äärioikeistokriittisiä puheenvuoroja, mitä lehti perustamisensa aikaan oli tähdännyt tekevänsä.

Kääntymisen aseveljeä vastaan ei siis ollut Pohjolan Työlle ongelmallista ja Lapin sodan edetessä se vaikutti olevan miltei valmis unohtamaan maiden välissä lämpimien välien koskaan vallinneenkaan. Saksalaisia koskevan uutisoinnin vähyyttä huomioidessa on kuitenkin syytä ymmärtää sen asema sosialistisena paikallislehtenä. Näennäisen rauhan palatessa valtaosaan Suomea siirtyi lehden fokus sitä ja sen lukijakuntaa lähemmin koskettaviin paikallispoliittisiin uutisiin, joiden parissa se jatkaa yhä tänäkin päivänä.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

I Painetut lähteet

Pohjolan Työ 1.9.1944–30.4.1945

II Tutkimuskirjallisuus

Ahto, Sampo 1980: *Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945.* Kirjayhtymä, Helsinki.

Junila, Marianne 2000: *Kotirintaman aseveljeyttä: suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944.* Suomen historian väitöskirja, Oulun yliopisto. (Teos on julkaistu sarjassa *Bibliotheca Historica* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimesta vuonna 2000.)

Jutikkala, Eino 1997: *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka.* WSOY, Juva.

Kallioniemi, Jouni 1989: *Suursodan loppunäytös pohjoisessa. Lapin sota 1944–1945.* Teospiste, Turku.

Kenttä Risto 1987: *50 vuotta painavaa sanaa - Pohjolan Työ 1937-1987.* Pohjolan Työ, Oulu.

Kulju Mika 2013: *Lapin sota 1944-45.* Gummerus, Juva.

- Salo, Matti 2005: "Varuskunta ja yhteiskunta" *Oulu varuskuntakaupunkina*, s.337–401. Toim. Hiltula, Katri; Vahtola, Jouko; Pohjan prikaatin kiltä. Pohjan Prikaatin kiltä, Oulu.
- Perko Touko 1971, *Aseveljen kuva. Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944*. WSOY, Porvoo
- Perko, Touko 1980: "Viime sotiemme sensuuri", *Sensuuri ja sananvapaus Suomessa*, s.9-97. Toim. Leino-Kaukiainen, Pirkko. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 17, Helsinki.
- Perko, Touko 1988: "Sanomalehdistö sodan ja säännöstelyn puristuksessa 1939–1949" *Suomen lehdistön historia 3 – Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle*. Kustannuskiila OY, Kuopio
- Rimpiläinen Tuomas 2007: *ASEVELJISTÄ LAPINPOLTTAJIKSI. Saksalaiset suomenkielisessä lehdistössä Lapin sodan aikana 1944–1945*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto.
- Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo 1998: *Sanomia kaikille: Suomen lehdistön historia*. Oy Edita Ab, Helsinki.
- Vuorio, Kaija 2009: *Sanoma, lähettäjä, kulttuuri. Lehdistöhistorian tutkimustraditiot Suomessa ja median rakennemuutos*. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto.